

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Pál Lénárd

Pál Lénárd

Tehetség és elkötelezettség

Pál Lénárd 1925. november 7-én született a Békés vármegyei Gyomán. Édesapja gazdálkodó volt, édesanyja Lénárd születésekor már több mint tizenöt éve a Kner Nyomdában dolgozott könyvkötőként.¹ Ez a néhány körülmény mind nagy jelentőséggel bírt a későbbi akadémikus sorsára nézve. A családhoz – de talán az egész akkori békési nagyközség identitásához – hozzátartozott a könyvek megbecsülése. Pál Lénárd több alkalommal is kifejtette, hogy gyermekkorából hozta a könyvek, az olvasás szeretetét, a szép nyomdatermékek iránti rajongását.²

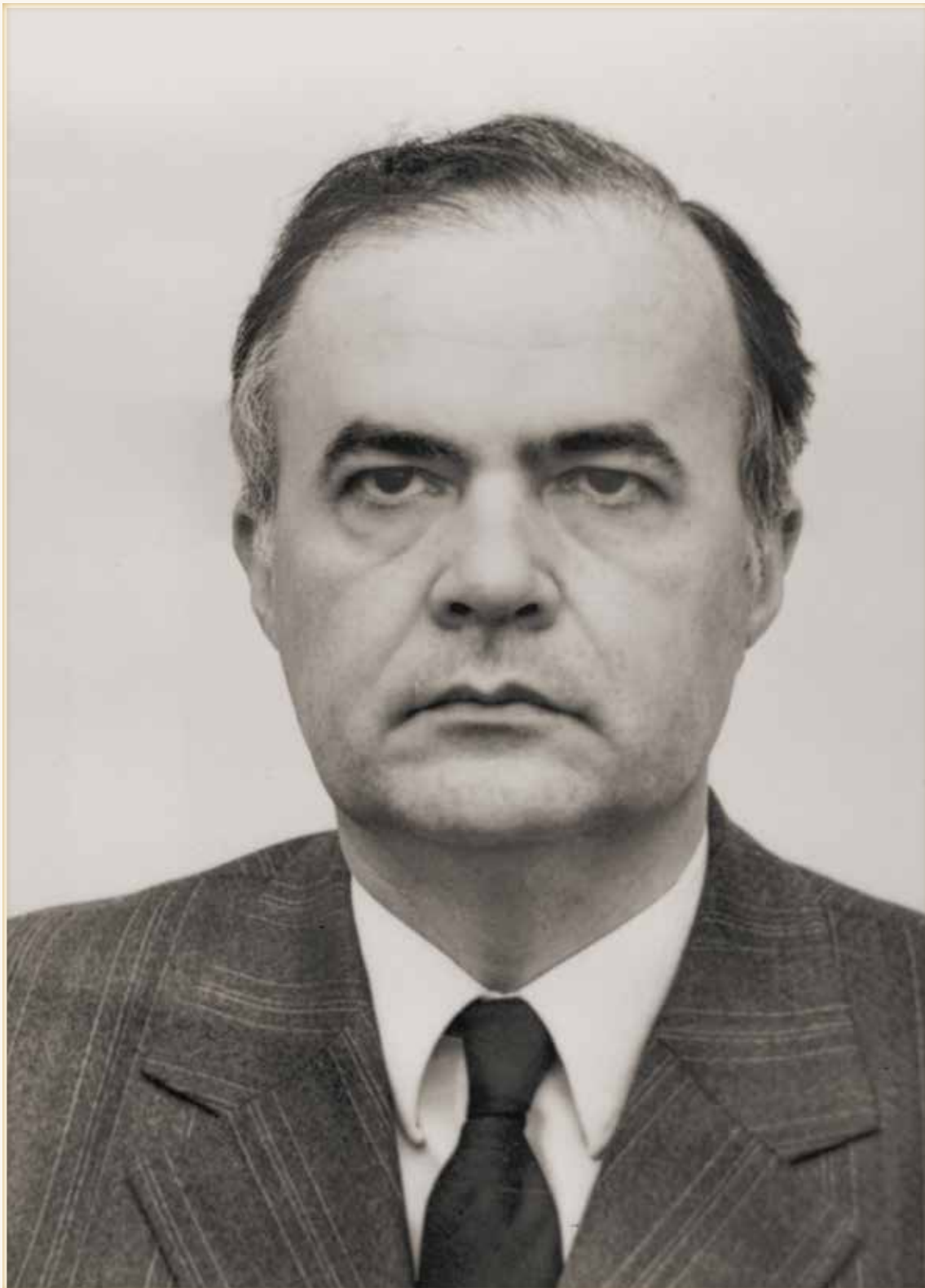
Gyoma, 1925. november 7.
Budapest, 2019. október 21.

1980. június 17. –
1984. június 27.

II/17. Pál Lénárd
Ismeretlen fényképész felvétele
1979

NYOMDÁSZINAS HELYETT EGYETEMI HALLGATÓ

Pál Lénárd már gyerekkorában kitűnt képességeivel. Családja abban reménykedett, hogy az értelmes fiúnak érdemes lesz elvégeznie a helyi polgári iskolát, azután bekerülhet a nyomdába inasnak.³ Egyik tanára javasolta, hogy végeztessék el vele a felsőkereskedelmit, hadd legyen tisztviselő.⁴ 1939 szeptemberétől a Gyomától mintegy 40 km-re lévő Békéscsabán a Községi Fiú Felsőkereskedelmi Iskola tanulója lett. A középiskolában kóstolt bele a tudomány szépségeibe, matematikatanárának, Kircsi Istvánnak köszönhetően, aki Beke Manó *Bevezetés a differenciál- és integrálszámításba* című kötetét adta neki. Nagy örömet jelentett a könyv, tanárával pedig megvitathatta a felsőbb matematika szépségeit. Kircsi még a frontszolgálatából is feladványokat küldött tanítványának.⁵ A felsőkereskedelmi által megalapozott erős matematikai tudásnak nagy hasznát vette, mint ahogy az iskolában megkövetelt munkaszellemnek is: a precíz, gondos munkának, annak, hogy minden apró részlet lényeges lehet. Egyértelműség, tisztaság, megfelelő formaiság a megfelelő tartalom mellett – ezt követelte meg a kereskedelmi,⁶ és ez a munkastílus Pál Lénárd sajátjává vált.

Pál az érettségit követően a József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági Kar gazdasági szaktanárképzőjébe jelentkezett. Igazi vágyának – hogy tudománnyal foglalkozhasson – beteljesülését csak a háború vége és az új világrend kezdete hozta el számára.⁷ 1945 szeptemberében kiegészítő érettségi vizsgát tett, ezzel megnyílt az út előtte, hogy tudományegyetemen folytathassa tanulmányait.⁸ A Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be. Már az első félévben Bay Zoltán atomfizikai előadásainak hallgatója volt⁹ – és ebben bizonyára a személyes kapcsolatoknak is szerepe lehetett, ugyanis az egyetemi tanár a gyomai lelkész öccse volt.¹⁰

Az egyetem mellett a kollégium volt Pál másik meghatározó élménye ebben az időszakban: népi kollégista lett, a Petőfi Kollégium titkára.¹¹ Ugyanitt lakott a vele egyidős, gyomai, később jelentős kormányzati tisztségeket betöltő Bérci Etelka (Keserű Jánosné),¹² aki szintén a kollégium ve-

zetőségébe tartozott.¹³ Pál Lénárd évtizedekkel később nosztalgiával emlékezett az időszakra: a lelkesedésre, őszinteségükre és tisztaságukra, amikor olyan egyértelműnek tűnt, hogy mi a jó, és mi a rossz. A kollégiumban az egyik legtájékozottabb lakónak tartották, aki kész a kérdésekre és az ellentmondásra „szokott impulzív modorában”.¹⁴ Az idős Pál Lénárdtól is idegen volt a hosszas megfontolás és töprengés, gyorsan döntött és azután is ragaszkodott az elképzeléséhez¹⁵ – a népi kollégiumban ez mindenképpen előnynek számított. 1948-ban a Bolyai János Természettudományi Kollégium igazgatójává nevezték ki. Igazgatósága nem tartott sokáig, hiszen 1949 nyarán felszámolták ezeket az intézményeket.

VEGYÉSZI, FIZIKUSI PÁLYA

1949-ben vegyészként diplomázott, majd tanársegédként a Gyakorlati Fizikai Intézetben oktatott.¹⁶ 1950-től a Szovjetunióban volt ösztöndíjas aspiráns. Magfizikával vagy a kozmikus sugárzással foglalkozott volna, de mindkét területet a szigorúan titkos tudományok közé sorolták, amibe külföldi nem kaphatott betekintést, így a szilárdtestek mágnességét kutatta.¹⁷ Emellett valószínűség-számítással foglalkozott, melyhez később is vissza-visszatért.¹⁸ Jó élményekkel jött haza, megvédte kandidátusi dolgozatát, a szovjet út megbecsültséget hozott számára. Kiválóan megtanult oroszul, ez nagy előnyt biztosított a hazai kollégák között. Nem utolsósorban: a szovjet fizika akkoriban kimagasló jelentőségűnek számított,¹⁹ Pál sokat tanult, és számos szakmai kapcsolatra tett szert.

A háború utáni időszakban a fizika kiemelten fontos terület volt, nem csupán a keleti blokkban, noha itt ideológiai töltetet is kapott a tudomány támogatása.²⁰ 1950 augusztusában rendelte el a Minisztertanács az MTA Központi Fizikai Kutatóintézetének (KFKI) megalapítását, szeptember 1-jén hozták létre az intézményt.²¹ 1953. október 15-től a hazatérő fiatalembert kinevezték osztályvezetőnek, irányításával hozták létre a Ferromágneses Osztályt.²² Pálnak az akkor szokásosnál több alkalma volt

konferenciákon megjelenni, ugyanis jól használhatták nyelvtudását és kapcsolatait. Részt vett többek között 1955 augusztusában Genfben az atomenergia békés felhasználásáról tartott nemzetközi tanácskozáson. A delegáció egyik tagja Szabó Ferenc, a Minisztertanács Ipari Osztályának helyettes vezetője volt, gyomai származású mérnök-fizikus, akivel a legjobb barátságot ápolt.²³ A kapcsolati háló bizonyára nem lényegtelen Pál Lénárd szakmai előrehaladását tekintve sem. Pál a nemzetközi konferenciákon időnként „diplomáciai tevékenységet” is ellátott: Genfben Wigner Jenőt igyekeztek rábeszélni a hazatérésre,²⁴ egy 1962-es konferencián Szilárd Leó körül buzgólkodtak hasonlóképpen.²⁵

Az atomenergia békés célú felhasználása kiemelt kutatási terület volt ebben az időszakban, ami Pál Lénárdot újabb témamódosításra készítette. Időközben osztályán nagyszerű eredményeket mutattak fel: Pál a vas-alumínium rendszer atomi rendezettsége és a mágneses tulajdonságok összefüggéseiről előadást tarthatott a General Electric központjában, vas-ródium kutatásairól Leslie F. Bates kérte fel beszámolóra egy nottinghami konferencián, és jelentős előrelépést értek el a mangánalapú ötvözetek mágneses szerkezeteinek vizsgálatában is.²⁶ Az atomkutatás azonban mindinkább előtérbe került. 1955 februárjában kormányhatározat készült kísérleti atomreaktor építésére, ekkor az Országos Atomenergia Bizottság tagja lett,²⁷ a reaktor 1959-re megépült. Pál a valószínűségszámítást és az atomkutatást ötvözte: a neutron-lánreakció sztochasztikus egyenletét publikálta 1958-ban, Bell pedig „1963-ban az egyenlet generátorfüggvényes alakjának matematikai tulajdonságait vizsgálta” (így arra Pál–Bell-egyenletként hivatkoznak).²⁸ Az egyenlet fizikuskörökben világszerte elismertté tette, a neutron-lánreakció sztochasztikus elméletét pedig számos tudományterületen alkalmazzák. 1959 októberében védte meg doktori értekezését.²⁹ 1961 áprilisában az MTA levelező, 1973-ban rendes tagjává választották.³⁰

A KFKI ÉS A VITATOTT VÁLASZTÁS

1956-ban a KFKI tudományos igazgatóhelyettesévé, 1970-ben igazgatójává nevezték ki. Az irányítása alatt sokféle témában kutattak munkatársai, ő érdeklődéssel, hozzáértően szólt a területétől látszólag távol eső kérdésekhez is. Jól felkészült volt, örömmel mesélt és meséltetett a munkáról, élvezetét lelte a magas színvonalú vitákban. Gondoskodott a megfelelő munkatársi gárdáról és kiállt kollégáiért: Lovas Istvánt 1957-ben tiltott határátlépési kísérlet miatt vették őrizetbe, majd mindössze a vizsgálati fogságban töltött hat hétre ítélték. Az enyhe ítélet magyarázata az volt, hogy a meggyőződéses kommunista Pál „elment a főügyészhez, és meggyőzte arról, hogy hasznosabban tudom tölteni az időt a KFKI-ben, mint egy cellában” – emlékezett a hálás munkatárs.³¹ Kutatási költségeikre mindig igyekezett forrást találni, széles körű nemzetközi kapcsolatokat épített ki, szívügye volt az ipar és a tudomány együttműködése. Érdekelte a tudományszervezés, tudományirányítás. 1978-ban a Minisztertanács jelentős műszaki ügyekben felkért tanácsadó testületének, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökévé nevezték ki. Tisztségét két évig töltötte be, ekkor az Akadémia főtitkárává választották.

Szokatlan eseménysorozat vezetett a főtitkári beiktatásig. 1980 májusában tartották az Akadémia 140. közgyűlését, május 9. volt a főtitkárválasztás napja. A jelölőbizottság elnöke előterjesztette a javasolt tisztségviselők nevét, főtitkárnak Pál Lénárdot ajánlotta.³² Rajki Sándor úgy vélte, magyarázatot kíván, hogy Márta Ferenc addigi főtitkár miért nem folytathatja munkáját – ezt mandátumának lejártával indokolták. 185-en szavaztak: Pálra 85 igen, 71 nem, 20 tartózkodás és 9 érvénytelen szavazat érkezett. Az elnökség 25/1979. évi határozata értelmében a tartózkodásokat figyelmen kívül kellett hagyni, kivéve, ha azok elérték az érvényes szavazatok egyharmadát. Ez a helyzet most nem következett be, azaz Pált megválasztották főtitkárnak – összegzett a szavazatszámoló bizottság.³³ Többen kifejtették, hogy mindössze egyéves az elnökségi határozat, a tagok talán nem is ismerik, így a régi ügyrend szerint

kellene eljárni, vagyis az egyszerű szótöbbség jelentené az igent, ezért javasolták az ülés megismétlését.³⁴

A javaslatnak megfelelően 1980. június 11-én főtitkárjelölő közgyűlést hívtak össze. Szentágothai János elnök elmondta, hogy a közgyűlésen történeteket az Akadémia a Minisztertanács elé tárta, az pedig felkérte a tudós társaságot, hogy – bár az érvényes szabályok szerint tulajdonképpen ki lehetett volna nevezni az új főtitkárt – ismételjék meg a szavazást. Az előkészítő bizottság megállapította, hogy a tagság jelentős része nem ismerte kellőképpen a szavazás ügyrendjét, többen arról is csak kevéssel a közgyűlést megelőzően értesültek, hogy Márta Ferenc mandátuma lejárt. „Mindez kétségtelenül az előkészítés hibája, és együttesen járultak hozzá a határozat nem teljesen egyértelmű formájához” – összegzett Szentágothai János.³⁵ Az ülésen részt vevő Óvári Miklós KB-titkár helyt adott Szentágothai önkritikus magyarázatának, az akadémikusok részéről történő elutasítást pedig részben félreértésként, részben a demokrácia jeleként értelmezte.³⁶ 172-en szavaztak, közülük 4-en érvénytelenül. Pálra 131 igen, 33 nem, 4 tartózkodó szavazat érkezett.³⁷ Így Pál Lénárdot főtitkárrá választották, pontosabban javasolták a Minisztertanácsnak, hogy öt évre öt nevezék ki.³⁸

AKADÉMIAI FŐTITKÁRKÉNT

Pál Lénárd vezetői elképzeléseiben kiemelten nagy szerep jutott a társadalmi hasznosságnak. Mindez főtitkári időszakában sem változott, hiszen úgy vélte, hogy a tudományos kutatás és a termelő-értékesítő rendszer között szoros kapcsolatnak kell lennie, így elsősorban az alkalmazott kutatások jelentőségét hangsúlyozta. Emellett az alapkutatások erősebb támogatását is fontosnak tartotta, de az eredményesség mérését szorgalmazta.³⁹ Ennek szellemében rendelkeztek többek között a folyamatos beszámoltatásról.⁴⁰ Az akadémikusok többsége egyetértett elképzeléseivel, de az alapkutatások képviselői olykor kifogásolták, hogy ők másodlagos szerephez jutnak, míg bizonyos területek finanszírozása bőséges.⁴¹

Az egyes kutatóhelyeknek jellemzést kellett készíteniük tevékenységükről, referálniuk publikációikról, különös tekintettel a nemzetközi helyzetükre (ebben sok hasonlóság felismerhető a mai állapotokkal). Pál Lénárd azt szorgalmazta, hogy a „termelő-értékesítő szférában” is nagy hatással legyenek ezek az eredmények.⁴² Természetesen a mérési eszközök a műszaki- és természettudományoknak kedveztek, de a főtitkár értelmezésében a humán tudományok is megtalálták társadalmi hasznosságukat. Így például a történettudomány feladatát a nemzeti identitástudat megfelelő kialakításában látta, amire „a társadalmi kohézió racionális erősítése érdekében felettebb szükség van”,⁴³ tudniillik a világgazdasági válság ellentételezéseként. A kényszerű megszorítások az Akadémiát is elérték. A 143. közgyűlésen arról kellett beszámolnia, hogy jelentősen csökkent a finanszírozás, de ezeket az intézkedéseket szükségesnek ítélte, a tudósokat nagyobb fegyelmezettségre és felelősségre kérte.⁴⁴

Az MTA 1984. június 27-i elnökségi ülésén Aczél György felmentését javasolta a főtitkári tisztségből:⁴⁵ a pártvezetőség nem volt elégedetlen Pál tevékenységével, 1984-től ismét az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) elnökévé nevezték ki, 1985-ben pedig – egyéves felkészülési időt követően – Pált megválasztották a KB titkárává, ő került Aczél helyére,⁴⁶ megörökölve a kulturális élet általános felügyeletét. Pál természetesen nem rendelkezett akkora befolyással, mint Aczél, helyette egyre inkább Berecz János ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó KB-titkár kezében összpontosult a hatalom. A váltás fő célja így feltehetően Aczél meggyengítése volt.⁴⁷

KULTURÁLIS ÉS TUDOMÁNYOS FELADATOKBAN

Pál Lénárd a kulturális életre vonatkozó feladatait is lelkesen és precízen végezte. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a rendszer összeomlóban van, de ő ezt nem, vagy kevéssé érezte. Talán az Írószövetség 1986-os közgyűlésén volt legjobban megfigyelhető mindez, ahol Pál nem értett egyet a változásokat követelőkkel, mondván, „a Magyar Szocia-

lista Munkáspárt a mostani nehézségeket legyőzve felledíti ezt az országot. Ez az ország nincs válságban.”⁴⁸ Ennek ellenére az ellenzékiek kerültek többségbe, az Írószövetség reformpárti vezetőséget választott. A párt ekkor még próbálkozott a szabadságot követelők visszaszorításával,⁴⁹ de nem jártak sikerrel, jelentős részben a Gorbacsov által meghirdetett glasznosztynak köszönhetően. „Az írószövetségi kongresszus politikai fordulópontra volt”,⁵⁰ az erőteljesebb ellenzéki szerepvállalás kezdetét jelentette. Pált 1988 májusában még megerősítették titkári tisztségében,⁵¹ de 1988. december 15-én, az MSZMP KB tanácskozása alkalmával kérte nyugállományba helyezését.⁵² Néhány héttel később elvállalta az újonnan alakult MSZMP KB tudománypolitikai munkaközösségének vezetését, ekkor úgy vélte, hogy a megfelelő reformok véghezvitele szükséges feladat.⁵³

A rendszerváltással visszavonult a közéletből, de korántsem vonult vissza a tudománytól. Oktatott, a korábbi időszaknál sokkal többet publikált. Pázsit Imrével a neutronfizika kérdéskörével kapcsolatban számos értékes írással gazdagította a tárgykör irodalmát, tevékenységüket nemzetközi elismerés övezte.⁵⁴ Aktív és tevékeny maradt élete végéig, mert gyomai elemista korától hajtotta a megismerés vágya, és mert kötelességének érezte, hogy tehetségét és szorgalmát az emberiség szolgálatába állítsa, hiszen – a maga választotta idézet szerint –

*„A míveletlen föld csak gazt terem; A lélek is csak
ugy emelkedik A józanság tisztább világához,
Ha a tudományok és ismértek Tárából gazdag
zsákmányt gyűjt magának.”⁵⁵*

Papp Barbara

JEGYZETEK

- 1 Az államosított Gyomai Nyomda dolgozói örömmel várják a teljesítménybérézést. *Viharsarok Népe* 1950. november 16. 7.
- 2 Pál: Halványuló emlékeim, 67–68.; Pál: Ment-e a könyvek által? 1–4.; A Gutenberg-galaxisról Pál: Aggodalom és reménység, 5.
- 3 Hajduska: *Hatvan tudósportré*, 218.
- 4 Uo.
- 5 Pál: Halványuló emlékeim, 68.
- 6 Pál: Mit kaptam, 9.
- 7 Hajduska: *Hatvan tudósportré*, 218.
- 8 Várady (közéteszi): *A Budapest IX. kerületi*, 23.
- 9 Sólyom: Pál Lénárd, 331.
- 10 Kovácsné (szerk.): *Gyomaendrődi ki kicsoda?* 35.
- 11 Kardos (szerk.): *Sej, a mi lobogónkat*, 167.
- 12 Kovácsné (szerk.): *Gyomaendrődi ki kicsoda?* 197.
- 13 Kardos (szerk.): *Sej, a mi lobogónkat*, 167.
- 14 Honfoglalók. *Köznevelés* 26 (1970) 7. sz. 33.
- 15 Pázsit: Nem halványuló, 336.
- 16 *PPTE tanrend*, 1949/1950, 12.
- 17 Pál: Halványuló emlékeim, 66–82., 69.
- 18 Sólyom: Pál Lénárd, 332.
- 19 Tétényi: Pál Lénárd, 393.
- 20 Sólyom: *Fizika Magyarországon*, 21.
- 21 Jéki: Központi Fizikai Kutatóintézet, 12–13.
- 22 Személyi ügyek. *AK* 2 (1953) 18. sz. 1.; Kovács: A Központi Fizikai Kutató, 133.
- 23 Pál: Szabó Ferenc, 1389–1391.
- 24 Gervai: *Titkos Magyarország*, 62., 107.
- 25 Szekér: Fedőneve: Marslakó, 156–158.
- 26 Jéki: Mindig izgatott, 396.
- 27 Izsák (szerk.): *MDP-határozatok, 1948–1956*, 328–330.
- 28 Jéki: Mindig izgatott, 397.
- 29 Prékopa: Pál Lénárd, 107–110.
- 30 Fekete (összeáll.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, 469.
- 31 Lovas: Pál Lénárd, 388.
- 32 AL 150. b. Közgyűlés 1980. évi kötet, közgyűlési jegyzőkönyv. 1980. május 9. 93.
- 33 Uo. 226–237.
- 34 Uo. 229.
- 35 Uo. 1980. június 11. 11.
- 36 Uo. 23–31.
- 37 Uo. 64.
- 38 Uo. 66–68.
- 39 Pál: A tudomány újat teremtő, 1–4.
- 40 A Magyar Tudományos Akadémia elnökének és főtítkárnak 7/1981. (A. K. 8.) együttes utasítása a folyamatos beszámoltatásról. *AK* 30 (1981) 8. sz. 103–104.
- 41 Frank: A Modern Filológiai Társaság, 48.
- 42 Pál: A társadalmi-gazdasági fejlődés, 423.
- 43 Uo. 425.
- 44 Pál: Jelenünk és jövőnk, 430.
- 45 AL 151. c. Elnökségi határozatok 1984., 25/1984. sz. (belső) határozata, az MTA Elnökségének 1984. június 27-i rendkívüli ülése. 70.
- 46 Huszár: Kádár János életútja, 836.
- 47 Szakadát–Kelemen: Karriertípusok, 669.
- 48 Kiss Gy.–Szilcz (összeáll.): *A másik Magyarország*, 241.
- 49 Györffy Miklós: Aczél-kori feltárások. *168 Óra* 1989. szeptember 19. 23.
- 50 Tábor: *A váratlan kultúra*, 143.
- 51 Mink (szerk.): *Rendszerváltás*, 705.
- 52 Nemzetközi sajtóértekezlet. *Magyar Nemzet* 1988. december 16. 4.
- 53 Megalakult az MSZMP tudománypolitikai munkaközössége. *Magyar Nemzet* 1989. január 31. 6.
- 54 Pázsit: Együtt dolgozni, 367–371.; Pázsit: Nem halványuló, 334–336.
- 55 Berzsenyi: Kazinczy Ferenchez, idézi Pál: Halványuló emlékeim, 82.